

ТЕКСТОТВІРНИЙ МЕХАНІЗМ ВИРАЖЕННЯ ТЕНСИВНОСТІ ЕМОЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАнь ЖАХІВ)

З огляду на актуальність дослідження страшного в низці гуманітарних наук стаття містить спробу розробки механізму створення емотивної напруги на текстовому рівні в дискурсі жахів, що дозволяє довести незалежність емотивного виміру від сюжетної лінії. Розроблений механізм ґрунтується на досягненнях міждисциплінарного рівня, зокрема на запозиченні досвіду семіологів, що дозволяє проаналізувати емотивний вимір тексту й особливості його мовного втілення. Окреслена також перспективність дослідження вираження інтенсивності переживання емоцій суб'єктом-реципієнтом страху.

Ключові слова: суб'єкт-джерело страху, суб'єкт-реципієнт страху, локус страху, тенсивність, валентність, модалізація, цінність.

Сазонова Я. Ю. Textoобразующий механизм выражения тенсивности эмоций (на материале рассказов ужасов). В связи с актуальностью исследования страшного в ряде гуманитарных наук статья содержит попытку разработки механизма создания эмотивного напряжения на текстовом уровне в дискурсе ужасов, что позволяет доказать независимость эмотивного измерения от сюжетной линии. Разработанный механизм основывается на достижениях междисциплинарного уровня, в частности на заимствовании опыта семиологов, что позволяет проанализировать эмотивное измерение текста и особенности его языкового воплощения. Очерчена также перспективность исследования выражения интенсивности переживания эмоций субъектом-реципиентом страха.

Ключевые слова: субъект-источник страха, субъект-реципиент страха, локус страха, тенсивность, валентность, модализация, ценность.

Sazonova Ya. Yu. Text Creating Mechanism of the Expression of Emotional Tension (on the material of horror stories). In view of the topicality of the studying of the horrible in a range of humanitarian studies the article contains an attempt of elaborating the mechanism of creating emotional tension on the textual level in horror discourse, which allows proving the independence of the emotional dimension from the plot line. The elaborated mechanism bases on the achievements of an interdisciplinary level; in particular it involves semiologists' experience, which helps analyze the emotional dimension of a text and its linguistic realization. As a result, having used the text of Joseph Sheridan Le Fanu's «An Account of Some Strange Disturbances in Aungier Street», the text creating scheme of building emotional tension has been singled out: accumulation of senses (valency selection, values semantization, modalization, emotional colouring) → redundant expression of valency → the interchange of euphoria and disphoria in the expression of valency → factual embodiment of the subject-the-source of horror. It is concluded that the analysis of expressing the intensive-ness of a subject-the-recipient of horror's emotional state is a perspective for further investigation.

Key words: subject-the-source of horror, subject-the-recipient of horror, locus of horror, tension, valency, modalization, value.

Проблема виокремлення емотивного дискурсу або емотивного в дискурсі постала перед дослідниками, коли структуралістський підхід до вивчення мовних явищ перестав задовольняти потреби лінгвістичної науки. Остаточно усвідомивши, що естетичний й емотивний складники дискурсу дуже важко піддаються категоризації з лінгвістичного погляду, вчені спрямували свої пошуки у сферу естетичної комунікації (А. Греймас і Ж. Фонтаній, К. Зільберберг, Н. Букс, Ф. Конт та інші). Розуміючи глобальний й універсальний характер страху, семіологи зацікавилися його креативними

можливостями, реалізованими в культурі, політиці, літературі, соціології і зосередилася на формулюванні парадигм і моделей страху в естетичних текстах і творчості окремих авторів, що можна вважати актуальним і для досліджень на мовознавчих теренах. Тексти в цьому разі розглядаються як зразки або екземпляри дискурсу жахів, якщо під дискурсом розуміти корпус текстів, пов'язаних змістовими критеріями, комунікативною й функціонально-цільовою спрямованістю й інтенціональністю – коли вони сприймаються й ідентифікуються як частина певної соціокультурної, політичної або ідеологічної практики [6]. За визначенням І. Смирнова, «страшне тематизується в особливому субдискурсі літератури, що має справу з боротьбою двійників, з примусовою деідентифікацією особистості (яка відбувається серед іншого в тюрмах і концтаборах), з вичерпністю окремого життя тощо» [7: 207].

Зважаючи на те, що методологічний і термінологічний апарат дослідження дискурсу ще перебуває в стадії розвитку, а самі дослідження ведуться на перетині різних напрямів лінгвістики, вважаємо можливим скористатися деякими ідеями семіологів щодо особливостей пристрасного дискурсу (термін *пристрасний дискурс* був уведений Ж. Фонтанієм і К. Зільбербергом і використовується для позначення будь-якого дискурсу, де виражені або зображені емоції й афекти; через це включаємо дискурс жахів до категорії пристрасних) і можливостей його вивчення задля обґрунтування оригінальності й самостійності дискурсу жахів як об'єкта лінгвістичних досліджень. Як гіпотезу вчені висували таку передумову: «Якщо на семіо-нарративному рівні нам вдасться показати незалежність виміру, в якому розгортаються трансформації пристрасті, то логічно очікувати на те, що в аналізі текстів послідовно виникне дискурсивна схема, яка піддається вичерпному узагальненню й здатна увібрати в себе різні етапи пристрасті й організувати їх в «оповідання» [2: 76]. Тож мета статті – за допомогою виокремлення текстотвірних механізмів тенсивності емоцій у текстах дискурсу жахів показати незалежність емотивного виміру текстів від сюжетної лінії. Предметом цього дослідження став дискурс жахів, об'єктом – текстове вираження феномена страху.

Стан пристрасті (стан душі суб'єкта) може ставати відправною точкою в розгортанні дискурсу, а суб'єкт стану трансформується на суб'єкта дії і в свою чергу трансформує ціннісний світ і стан речей навколо себе. Спади й підйоми в емоційній напрузі характерні для дискурсу пристрастей, «пристрасть як така синтаксично побудована як ланцюжок дій: маніпуляцій, спокушань, вагань, дізнань, уявлень тощо» [2: 64] – отже, синтаксис пристрасті набуває вигляду «нарративних програм». Таким чином, можна стверджувати, що пристрасний дискурс має різноманітні семіо-нарративні механізми створення певних пристрастей, це призводить до ефекту вираження смислів, які співіснують із логічною й сюжетною побудовою дискурсу в особливому мовному вираженні.

Однією з основних категорій дискурсу пристрастей А. Греймас і Ж. Фонтаній вважають *тенсивність* (напругу), «яка виявилася здатною відповідати за пристрасний вимір дискурсу» [2: 15] за умови, що останній розуміють як поєднання пресупозицій із сукупністю того, що сказано або малося на меті. Вербалізується тенсивність переважно на лексичному рівні, емоція

може мати декілька синонімічних лексем для свого вираження [2: 34], наприклад, *захват, здивування, подив, зачудування*.

У процесі розгортання пристрасного дискурсу суб'єкт і об'єкт пристрасті зближуються й вступають у стадію *інтерсуб'єктності*, коли вони взаємно впливають один на одного й коли пристрасть починає існувати лише за умови їхньої взаємодії. У дискурсі жахів можемо оперувати такими членами наративної опозиції – суб'єкт-джерело страху і суб'єкт-реципієнт страху. На нашу думку, побудова текстів дискурсу жахів цілковито утримується на опозиції цих двох суб'єктів, де суб'єкт-джерело страху має відповідну валентність, що впливає на тяжіння суб'єкта-реципієнта страху до нього (*валентність*, за визначенням семіологів, – це передчуття націленим уперед суб'єктом зазначеної тині цінності; передчуття, яке на цій стадії форичного розподілу, так би мовити, упакує цінності в кокон, а потім виражається в більш розгорнутій початковій формі [2: 38]). Валентність скеровується цінністю суб'єкта, яка, у свою чергу, має семантичне «навантаження», тобто набір рис, що впливають на формування цієї цінності. Суб'єкт-джерело страху модалізований: його цінність полягає в тому, що його не може / не повинно бути; він активний суб'єкт, дії якого скеровані на знищення опонента – суб'єкта-реципієнта, і, що теж вагомо, він носій рис або основ психологічного типу страху чи фобії, які стають основою цілого дискурсу жахів (тексту). У пристрасному дискурсі інші емоції та смисли вимагають тяжіння інтерсуб'єктів один до одного (ревності, заздрість, жадібність тощо), у дискурсі жахів як складнику пристрасного дискурсу один із суб'єктів переслідує іншого, кінцевою метою чого є знищення одного з них або обох. Тексти класичних готичних романів, наприклад, зазвичай містять портретний опис героїні, молоді безневинної дівчини, чия краса вражає, тобто сприймається позитивно. Така героїня має й гарну вдачу, вона спокійна й замріяна, але згодом ці риси викликають здивування, а потім її острах через те, що вона занадто замріяна (чи то дуже романтична, чи то хвора), дуже бліда (риса чи то аристократичності, чи фізичної вади), і кінець кінцем вона стає джерелом небезпеки для інших суб'єктів. Тож для пристрасного дискурсу загалом, і для дискурсу жахів зокрема, важливою стає не об'єктивація валентності, а міра й надлишок її прояву.

Сфера пристрастей (*тимічний вимір*, за А. Греймасом і Ж. Фонтанієм) – це послідовно розгорнутий автономний вимір, який розуміється як надбудова над когнітивним і прагматичним вимірами, він з'являється внаслідок розгортання пристрасних ефектів модалних послідовностей <...>, а також як наслідок чергування ейфорії й дисфорії [2: 94]. Пристрасть (і страх у тому числі) не може бути постійним і стабільним у своїй напрузі протягом усього виміру дискурсу. Розгортання смислів відбувається поетапно й послідовно, наближаючись до своєї найвищої точки не найкоротшим шляхом прямої, а підтримуючи емотивний складник своєчасними спадами й підйомами.

Таким чином, можна виокремити один із механізмів створення напруги (або тенсивності) негативних емоцій у текстах жахів: поступовий вияв валентності суб'єкта-джерела страху в тимічному вимірі тексту. Цей механізм виявляється на рівні текстотворення й має свої мовні засоби вираження.

Матеріалом аналізу слугує текст оповідання Шерідана Ле Фаню «An Account of Some Strange Disturbances in Aungier Street», класичного зразка оповідання про привидів англійської літератури. Використання як ілюстративного матеріалу саме такого тексту дозволить уникнути суб'єктивності й випадковості висновків, адже він відповідає всім критеріям цього жанру.

За класичною схемою оповідання про привидів особливої ваги у змісті набуває локалізація зустрічі з привидами, а саме – маєток, палац, інша нерухомість заможних аристократичних власників, тож семантичне наповнення цінності споруди-локусу страху (термін наш) визначаємо як «традиційність», «старовинність», «занедбаність», «таємничість». Тому первинне сприйняття споруди-локусу страху суб'єктом-реципієнтом страху має відповідне лексичне вираження: *The house, to begin with, was a very old one. It had been, I believe, newly fronted about fifty years before; but with this exception, it had nothing modern about it. <...> How old it was then, I can't say; but at all events, it had seen years and changes enough to have contracted all that mysterious and saddened air, at once exciting and depressing, which belongs to all those old mansions.* Поступово ціннісний обсяг споруди-локусу страху розгортається, що актуалізує його семантичне наповнення смислами зі страхітливими значеннєвими відтінками шляхом уживання лексичних одиниць із відтінком неозначеності, непевності: *there was something queer and bygone in the very walls and ceilings – <...> in the odd diagonal site of the chimney-pieces; An effort had, indeed, been made to the extent of papering the drawing rooms; but somehow, the paper looked raw and out of keeping; But the back bedroom, with its two queerly-placed melancholy windows <...> had amalgamated with the bedchamber <...>.*

Наступним за ступенем напруги виявом валентності споруди-локусу страху є характеристика останнього за допомогою емотивно забарвлених лексем, наприклад: *windows <...> like a large ghostly closet; At night time, this alcove <...> had, in my eyes, a specially sinister and suggestive character; The whole room was, I can't tell how, repulsive to me. There was, I suppose, in its proportions and features, a latent discord – a certain mysterious and indescribable relation, which jarred indistinctly upon some secret sense of the fitting and the safe and raised indefinable suspicions and apprehensions of the imagination.* Ця емотивна забарвленість, відповідно, віддзеркалює страхітливі асоціації і вказує на потенційну загрозу з боку невизначених сил. Слід зауважити, що розвиток емоційної напруги в тексті жажів відбувається не за схемою ланцюга (не причинно-наслідково або перелічуванням рис чи явищ), а за схемою нашарування або накопичення смислів, тобто цінність, характеризується нами на початку тексту семантичними складниками «традиційність», «старовинність», «занедбаність», «таємничість», збільшила обсяг за рахунок модальності неозначеності й непевності та негативного забарвлення потенційної загрози: *<...> my attention invariably became, I know not why, fixed upon the windows opposite the foot of my bed; and <...> a sense of dreadful anticipation always took slow but sure possession of me. I became somehow conscious of a sort of horrid but undefined preparation going forward in some unknown quarter and by some unknown agency, for my torment <...>.*

Але споруда-локус страху в текстах жажів не виконує функцію суб'єкта-джерела страху, як бачимо, суб'єкт-реципієнт лише стикається з начебто

звичними обставинами (простором), але відчуває незвичні емоції й визначає цей простір як потенційно негативний і загрозовий. Психологічне підґрунтя феномена страху дозволяє суб'єкту в таких випадках або покинути локус страху, але тоді оповідання не буде мати продовження, або залишитися в ньому — і в такому разі в текстах жахів емотивна напруга має збільшуватися задля утримання читача у відповідному стані й подальшого розгортання сюжету. Наростання емотивної напруги в текстах жахів відбувається шляхом концентрації уваги суб'єкта-реципієнта (і читача) на окремих деталях інтер'єру локусу страху, а саме — на їхній цінності, яка, відповідно, є носієм значення «нехарактерність ознак або дій»: <...> *a picture suddely flew up to the window, where it remained fixed, as if by an electrical attraction<...>; The picture thus mysteriously glued to the window-panes <...>*. І хоча в тексті, обраному нами для дослідження, ця валентність не має окремо вираженого негативного забарвлення, така можливість не виключається. Основним наслідком цього етапу нарощування емотивної напруги вважаємо остаточне усвідомлення суб'єктом-реципієнтом належності всього, що його оточує і на нього впливає, до «потойбічного» світу: *The evil spirit, who enthralled my senses in the shape of that portrait, may have been just near me, just as energetic, just as malignant, though I saw him not*. У межах аналізованого тексту окремий предмет інтер'єру (картина) не тільки виявляє нехарактерні дії, а й містить показову ознаку — зображення невідомого аристократа з неприязним виразом обличчя, яку можна вважати первинним уособленням суб'єкта-джерела страху: <...> *the portrait of an old man <...> with a countenance embodying a strange mixture of intellect, sensuality and power, but withal sinister and full of malignant omen*.

Наступний етап — виокремлення суб'єкта-джерела страху (*the evil spirit*), цінність якого семантично пов'язана зі смислами «потойбічність», «невидимість», «негативна активність» і «зловмисність». Відповідно до перелічених смислів прояв існування суб'єкта-джерела страху і його вплив на реципієнта не може бути пов'язаним із зоровими можливостями людини, тож в ілюстративному тексті вербалізовано вплив на слух суб'єкта-реципієнта: *There was a slow, heavy tread, characterised by the emphasis and deliberation of age, descending by the narrow staircase from above <...>; <...> the feet which produced it were perfectly bare, measuring the descent with something between a pound and a flop, very ugly to hear; <...> the dreaded noise; <...> unearthly tread smote the floor*. І хоча суб'єкт-джерело страху невидимий, він наділений здатністю до рухів людини, кроків, тобто потенційно в подальшому розгортанні тексту може матеріалізуватися як людина або щось до неї подібне.

Матеріалізація суб'єкта-джерела страху і його вербалізація в тексті стає можливою лише після надлишкового прояву валентності. Так, в аналізованому тексті він виявляється в негативній активності суб'єкта-джерела страху, адже в тексті оповідання маємо повторюваність його дій у межах локусу страху в певний період часу (вночі) протягом кількох днів. Разом із тим акумулювання емотивної напруги досягається шляхом чергування ейфорії і дисфорії, у нашому тексті — зловмисного шуму і тиші. Наближення до максимального ступеня прояву емотивної напруги супроводжується описом психологічного й емоційного стану суб'єкта-реципієнта страху. Наприклад,

When the step reached the foot of the stairs outside my room, it seemed to stop; and I expected every moment to see my door open spontaneously <...>; Now by the time the sound ceased, I was wound up, as they say, to a very unpleasant pitch of excitement. I listened, but there was not a stir. Silence, meanwhile, grew more silent, and darkness darker. I listened in vain for the rumble of a vehicle or the dull clamour of a distant row. There was nothing but the sound of a rising wind <...>. <...> I began to feel myself alone with nature and heaven knows what beside. My courage was ebbing. <...> to hear with tolerable nerve and firmness the lumpy, flabby, naked feet deliberately descending the stairs again.

Накопичення емотивної напруги, досягнувши свого максимуму, фіксується фактичним утіленням суб'єкта-джерела страху на сюжетному, текстовому й мовному рівні, унаслідок чого суб'єкт-реципієнт відчуває страх. З погляду комунікації «автор – читач» авторська інтенція зреалізовується і текст набуває завершеної психологічної й естетичної форми. У тексті аналізованого оповідання суб'єкт-джерело страху поетапно вербалізований за допомогою неозначеного займенника *something*, особового займенника *it* та іменника *rat*, що асоціюється з відразливими рисами, поширенням смертельних хвороб тощо. Більше того, за визначеною семіологами закономірністю, суб'єкт-джерело страху позначений надмірним проявом своїх ознак: *Horror of horrors! within a stair or two beneath the spot where I stood the unearthly tread smote the floor. My eye caught something in motion; it was about the size of Goliath's foot – it was grey, heavy and flapped with a dead weight from one step to another. As I am alive, it was the most monstrous grey rat I ever beheld or imagined.*

Однак суб'єкт-джерело страху в текстах дискурсу жахів не може бути просто дуже великим пацюком, інакше порушується основа інтерсуб'єктності таких текстів – переслідування суб'єкта-реципієнта з метою завдання шкоди або знищення. В аналізованому тексті суб'єкт-джерело страху має людський погляд, у якому, на думку героя, міститься загроза: *<...> it fixed upon me, I thought, a perfectly human expression of malice; and, as it shuffled about and looked up into my face <...> I felt <...> the infernal gaze and the accursed countenance of my old friend in the portrait, transfused into the visage of the bloated vermin before me.* Нарешті суб'єкт-реципієнт страху вдається до втечі, що відбувається у відповідному психологічному стані: *I bounced into my room again with a feeling of loathing and horror I cannot describe and locked and bolted my door as if a lion had been at the other side. Damn him or it, curse the portrait and its original! I felt in my soul that the rat – yes, the rat, the RAT I had just seen, was that evil being in masquerade and rambling through the house upon some infernal night lark.*

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що проведений аналіз дозволив об'єктивно показати передусім незалежність емотивного (тимічного) виміру від сюжетної лінії в текстах дискурсу жахів. Описаний механізм створення емотивної напруги пов'язаний із сюжетною лінією оповідання лише в точках максимального навантаження, він спирається на універсальні психологічні механізми реакції організму людини та її свідомості на потенційну загрозу, тобто психологічний складник визначає напрямок розгортання сюжету. До основних понять аналізу емотивного складника текстів дискурсу жахів відносно запозичені із семіотики поняття тимічного виміру,

тенсивності, інтерсуб'єктності, модалізації, валентності (її міри й надлишку), також користуємося власними термінами «суб'єкт-джерело страху», «суб'єкт-реципієнт страху», «локус-джерело страху». На матеріалі тексту англійського оповідання про привида Шерідана Ле Фаню «An Account of Some Strange Disturbances in Aungier Street» було виокремлено текстотвірну схему побудови тенсивності емоцій: накопичення смислів (виокремлення валентності, семантизація цінностей, модалізація, емотивне забарвлення) → надлишковий прояв валентності → чергування ейфорії й дисфорії у прояві валентності → фактичне втілення суб'єкта-джерела страху. Кожний із етапів схеми супроводжується вербалізацією реакції суб'єкта-реципієнта страху на емотивну напругу, що стало об'єктом нашої уваги лише побіжно й заслуговує на окреме дослідження. Текст оповідання, обраний для аналізу, є класичним оповіданням про привида, тому за законами жанру особливу роль у ньому відіграє локус страхітливих подій, але ця риса може не актуалізуватися в текстах жахів інших літературних жанрів, відповідно, ми виокремили найбільш узагальнену текстотвірну схему побудови тенсивності емоцій, що може бути застосована для аналізу будь-якого тексту жахів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Богатырёв А.А.** Индивидуация интенционального начала беллетристического текста диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук: дис. ... доктора филол. наук : 10.02.19 / Богатырев Андрей Анатольевич – Тверь, 2001. – 373 с.
2. **Греймас А. Ж., Фонтаній Ж.** Семиотика страстей. От состояния вещей к состоянию души / А. Ж. Греймас, Ж. Фонтаній. – М.: ЛКИ, 2007. – 336 с.
3. **Зайкіна С.В.** Страх. // Антология концептов / Под. ред. Карасика В.И., Стернина И.А. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С.247–268.
4. **Зильберберг К.** Предисловие // Семиотика страстей. От состояния вещей к состоянию души / А. Ж. Греймас, Ж. Фонтаній. – М.: ЛКИ, 2007. – С. 11–18.
5. **Конт Ф.** Страх в зеркале политической частушки // Семиотика страха. Сб. статей / Под. ред. Букс Н. и Конта Ф. – Сорбонна. Русский институт. – Париж – Москва: Европа, 2005. – С. 373–391.
6. **Красных В. В.** Основы психолингвистики и теории коммуникации / В. В. Красных – М.: Гнозис. – 2001. – 270 с.
7. **Смирнов И.** О гротеске и родственных ему категориях // Семиотика страха. Сб. статей / Под. ред. Букс Н. и Конта Ф. – Сорбонна. Русский институт. – Париж – Москва: Европа, 2005. – С. 204–221.
8. **Le Fanu Joseph Sh.** An Account of Some Strange Disturbances in Aungier Street // Classic Victorian and Edwardian Ghost Stories / selected by R. Collins. – Wordsworth Editions, 2008. – P. 104–121.

Сазонова Ярослава Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської фонетики і граматики, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Україна, 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

E-mail: s-and@yandex.ru

tel: +380679340008

<http://orcid.org/0000-0001-9249-448X>

Sazonova Yaroslava Yuriivna – Candidate of Philology, Associate Professor, Head of English Phonetics and Grammar Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ukraine, Kharkiv, 61168, Bliukhera Str., 2.